

42^{ਵੀ}

ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਦੀ

ਸਾਲ 2010-11

(1-4-2010 ਤੋਂ 31-3-2011)

ਦੀ

ਸਲਾਨਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਰਿਪੋਰਟ।

ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸਾਲ 2010-11 ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਰੀਵਿਊ

ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਰਥਿਕ ਫਾਇਦਾ ਲੈਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਬੋਝ ਪਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਦੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੋਸ਼ਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਹ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਖਤਰਨਾਕ ਦਰ ਨਾਲ ਘੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇ ਤੁਰੰਤ ਢੁਕਵੇਂ ਕਦਮ ਨਾਂ ਉਠਾਏ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਘੱਟ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜ਼ਮੀਨਦੋਜ ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਦਰ ਨਾਲ ਘੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਅੰਦਾਜ਼ਨ 50-100 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਸਲਾਨਾਂ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਥੱਲੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਟਿਊਬਵੈਲ ਹੋਰ ਡੂੰਘੇ ਕਰਨੇ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਪਾਵਰ ਦੀਆਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਮੋਟਰਾਂ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਪੰਪ ਲਾਉਣੇ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਸਾਨ ਇਹ ਸਚਾਈ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਆ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾਈ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਖਿੱਚਣਾ ਨਾ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਵਾਜ਼ਿਬ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਜ਼ਮੀਨਦੋਜ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਰੀਚਾਰਜ ਕਰਕੇ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਕਣਕ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਰੋਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਮਿਆਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਗਿਰਾਵਟ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਮੈਕਰੋ ਅਤੇ ਮਾਈਕਰੋ ਨਿਊਟਰੈਂਟ, ਖਣਿਜ ਅਤੇ ਤੱਤ ਘੱਟ ਗਏ ਹਨ। ਭੂਮੀ ਦੀ ਸੇਹਤ ਦਿਨ ਬਾਦਿਨ ਡਿੱਗ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੱਲ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਦੇ ਥੱਲੇ ਦੀ ਪਰਤ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਡਰੇਨੇਜ ਰਾਹੀਂ ਚੰਗੇ ਤੱਤ ਰੁੜ੍ਹਨ ਕਾਰਨ ਦੂਜੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਤੱਤ ਵੀ ਹੇਠਲੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਘੱਟ ਗਏ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰਖਦੇ ਹੋਏ, ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦੋ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਵਰਤਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਆਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਰੋਲ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਭਾਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਮਿਆਂ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਭੂਮੀ ਦੇ ਮਿਆਰ ਵਿਚਲੀ ਗਿਰਾਵਟ, ਜ਼ਮੀਨਦੋਜ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੱਟਣ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਕਈ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਟੇਬਲ ਵਿਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਹੋਰ ਯਤਨਾਂ ਅਤੇ ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੇਠ 9865.58 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਨਾਨ ਪਲਾਨ, ਰਾਜ ਪਲਾਨ, ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮਾਂ ਹੇਠ 7063.50 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ

ਕੀਤੇ ਗਏ। 2802.08 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੋਰ ਜਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇੰਨਟੇਗਰੇਟਡ ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਰੀਵਾਇਨ ਦੇ ਰਕਬੇ ਅਤੇ ਵੈਟ ਲੈਂਡ ਦਾ ਸੁਧਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ, ਕੌਮੀ ਦੇਹਾਤੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਗਰੰਟੀ ਸਕੀਮ (ਨਰੇਗਾ) ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕ੍ਰਿਸੀ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾ ਹੇਠ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਭੂਮੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ 2758 ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ 23994 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ 34031 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ।

ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੰਮਾਂ ਹੇਠ 100 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 7968 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ 5388 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਕਵਰ ਕਰਕੇ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਭੂਮੀ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਬੰਜਰ ਭੋਂ ਵਿਕਾਸ ਕੰਮਾਂ ਹੇਠ 257 ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦੇ 6161 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ 7221 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੰਮਾਂ ਹੇਠ 177.293 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਲੰਬੀ ਜਮੀਨ ਦੋਜ਼ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨ ਲਗਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਨਾਲ 6770 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਇਹ ਰਕਬਾ 233 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 13120 ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੇਠ ਸੀ। 750 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਸਟਰਕਚਰ, ਪ੍ਰੀਮੀਅਲ ਫਲੋਅ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਲਿਫਟ ਸਿੰਚਾਈ ਸਕੀਮਾਂ ਹੇਠ ਕਵਰ ਕਰਕੇ 11 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 1145 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। 4925 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਡਰਿਪ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ ਸਕੀਮ ਹੇਠ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ 2157 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 4577 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਲ 23994 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਸ ਨਾਲ 2758 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 34031 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ।

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 1,26,000 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਡਿਟੇਲ ਅਤੇ ਸੈਮੀ ਡਿਟੇਲ ਸਰਵੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਅਨੁਲੋਕ-2

ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਲ 2010-11 ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਅਲੋਚਨਾਤਮਕ ਰੀਵਿਊ

ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਸੋਮਿਆਂ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਚਿਤ ਭੂਮੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਰੱਖਿਆ ਉਪਾਅ ਅਤੇ ਸਿੰਚਾਈ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਪਣਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਰਾਨੀ ਰਕਬੇ ਵਿਚ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੰਢੀ ਏਰੀਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਢੀ ਏਰੀਏ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਭੂਮੀ ਖੋਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ, ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੰਮਾਡ ਏਰੀਏ ਦੇ ਜਮੀਨਦੋਜ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਰੀਚਾਰਜ ਕਰਕੇ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਨੂੰ ਮੁੱਢ ਵਸਾਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅਸਰਦਾਰ ਸਾਬਿਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਵਗਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮਿਆਂ ਤੋਂ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੰਮਾਡ ਏਰੀਏ ਵਿਚ ਰੀਚਾਰਜਿੰਗ ਕਰਨਾਂ ਬਹੁਤ ਬੱਚਤ ਵਾਲਾ ਤੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ। 24672 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕੰਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਡੈਮ, ਹਿੱਲ ਸੀਪੇਜ ਟੈਪਿੰਗ, ਛੋਟੀਆਂ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਸਟਰਕਚਰਾਂ, ਲਿਫਟ ਸਕੀਮਾਂ ਅਤੇ ਗਰਾਊਂਡ ਵਾਟਰ ਰੀਚਾਰਜਿੰਗ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਚਾਈ ਅਧੀਨ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਮੀਨਦੋਜ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ 104 ਹਦੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਲੇ ਬਲਾਕਾਂ ਵਿਚ ਉਪਲੱਭਧ ਨਹਿਰੀ ਪਾਣੀ ਤੇ ਬੋਝ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਸੋਮਿਆਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਲਈ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੰਚਾਈ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਪਣਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਡਰਿਪ, ਮਾਈਕਰੋ ਸਪਰਿੰਕਲਰ ਅਤੇ ਸਪਰਿੰਕਲਰ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ ਵਰਗੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੰਚਾਈ ਤਕਨੀਕਾਂ ਪਿਛਲੇ 16 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਪਣਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੀਮਾਂ ਹੇਠ ਲਗਭਗ 21889 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2006-07 ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ 80:20 ਕੇਂਦਰ ਰਾਜ ਅਧਾਰ ਤੇ ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ (ਡਰਿਪ ਤੇ ਸਪਰਿੰਕਲਰ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ) ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਕੀਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਅਧੀਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਡਰਿਪ/ਮਾਇਕਰੋ ਸਪਰਿੰਕਲਰ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉਪਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2010-11 ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸਹਾਇਤਾ 60 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਸਕੀਮ ਹੇਠ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ 80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ 1498.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ (ਜਿਸ ਵਿਚ 236.70 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦਾ ਬਕਾਇਆ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ) ਰਲੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬਣਦੇ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ 395.10 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 1543.04 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ 4925 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ 2157 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 4577 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇੱਕ ਨਾਬਾਰਡ-ਆਰ.ਆਈ.ਡੀ.ਐਫ. ਦਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਡਰਿਪ/ਮਾਇਕਰੋ ਸਪਰਿੰਕਲਰ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੇ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਰ ਉਪਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 824.14 ਲੱਖ ਰੁਪਏ (ਨਾਬਾਰਡ ਆਰ.ਆਈ.ਡੀ.ਐਫ.-13 ਅਧੀਨ 376.05 ਲੱਖ ਰੁਪਏ+

ਆਰ.ਆਈ.ਡੀ.ਐਫ.-16 ਅਧੀਨ 448.09 ਲੱਖ ਰੁਪਏ) ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਿਪੋਰਟ ਅਧੀਨ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਦੱਖਣੀ-ਪੱਛਮੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ 56 ਵਾਟਰ ਸਟੋਰੇਜ ਟੈਂਕਾਂ ਤੇ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉਪਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਹੋਰ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮ ਰੀਵਾਇਨ ਅਤੇ ਖੱਡਾ ਵਾਲੇ ਰਕਬੇ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ 76.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 650 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਮੈਕਰੋ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਵਰਕਸ ਪਲਾਨ ਹੇਠ 2 ਉਪ-ਸਕੀਮਾਂ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਘੱਗਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੈਚਮੈਂਟ ਰਕਬੇ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਸਬੰਧੀ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੇਠ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਤਕਨੀਕ ਵਰਤ ਕੇ ਭੋ ਖੋਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਜਲ ਸਭਾਲ ਅਤੇ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਦੇ ਕੰਮ ਕੰਢੀ ਰਕਬੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਮੁਹਲੀ, ਰੋਪੜ, ਨਵਾਂਸ਼ਹਿਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਸੌਖੇ ਹੀ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪੱਖ ਵੱਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਅਤੇ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੇਠ 559.32 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 4919 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਕੀਮ "ਰੇਨ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਇਨ ਦਾ ਸਟੇਟ" ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਢੀ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਰੇਨ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਸਟਰੱਕਚਰ, ਮਕੋਵਾਲ ਟਾਈਪ ਸਟਰੱਕਚਰ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਲਿਫਟ ਸਿੰਚਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੋਜ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭਰਪਾਈ, ਵਾਧੂ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖੋਰ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ 150.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 750 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸਾਲ 2010-11

(1-4-2010 ਤੋਂ 31-3-2011 ਤੱਕ) ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਰਿਪੋਰਟ

ਤੱਤਕਰਾ

ਅਧਿਆਏ	ਵਿਸ਼ਾ	ਪੰਨਾ
1	ਭੂਮਿਕਾ	1-3
2	ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈਆਂ	4-10
3	ਭੂਮੀ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜ	11-14
4	ਜਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਜ	15-21
5	ਅਮਲੇ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ	22
6	ਭੂਮੀ ਸਰਵੇਖਣ	23
7	ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨ	24
8	ਅਨੁਲੱਗ “ੳ”	25
9	ਅਨੁਲੱਗ “ਅ”	26

ਅਧਿਆਇ-1

ਭੂਮਿਕਾ

ਸਾਲ 1969 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਕੰਮ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿੰਗ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਸ ਨੂੰ “ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਵਿਭਾਗ” ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਭਾਗ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਭੂਮੀ ਪਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫਰਵਰੀ, 1993 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਕੇ “ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ” ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਲ 2000 ਦੌਰਾਨ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਬਦਲ ਕੇ “ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ” ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਸਬੰਧੀ 42ਵੀਂ ਸਲਾਨਾ ਰਿਪੋਰਟ ਹੈ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਨਿਲ ਕੁਮਾਰ ਸੌਧੀ ਨੇ ਮੁੱਖ ਭੂਮੀ ਪਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਈ।

ਇਹ ਸਲਾਨਾ ਰਿਪੋਰਟ ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਦਰਸਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ੳ) ਖੇਤਰੀ ਮੰਡਲ

ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨ ਹਨ ਅਤੇ ਫਸਲ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵੇਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕਿੰਨੇ ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਨਿਰੰਤਰ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਐਗਰੋਕਲਾਈਮੈਟਿਕ ਜ਼ੋਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

1 ਉੱਤਰੀ ਜ਼ੋਨ

ਇਹ ਜ਼ੋਨ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਸਥਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਹਾਲੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਡੇਰਾਬਸੀ ਬਲਾਕ ਤੋਂ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਧਾਰ ਬਲਾਕ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਹੇਠ ਰੂਪਨਗਰ, ਐਸ.ਏ.ਐਸ.ਨਗਰ, ਐਸ.ਬੀ.ਐਸ.ਨਗਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਹੜ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਭੂਮੀ ਖੋਰ ਅਤੇ ਸੋਕਾ ਇਸ ਜ਼ੋਨ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਜ਼ੋਨ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਪਾਣੀ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

- 1) ਕੰਢੀ ਦੇ ਬਰਾਨੀ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਕੇਦਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ “ਬਰਾਨੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਕੇਦਰੀ ਵਾਟਰਸੈਡ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸਕੀਮ।
- 2) ਐਸ.ਏ.ਐਸ. ਨਗਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਘੱਗਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੈਚਮੈਂਟ ਰਕਬੇ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
- 3) ਰੈਨਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ/ਨੀਵੇਂ ਬੰਧ ਬਣਾਕੇ ਗਰਾਊਂਡ ਵਾਟਰ ਰੀਚਾਰਜਿੰਗ।
- 4) ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ (ਡਰਿਪ ਅਤੇ ਸਪਰਿੰਕਲਰ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ)।
- 5) ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਲਈ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਸਟਰਕਚਰਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਮਾਂਡ ਏਰੀਏ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

- 6) ਸਿੰਚਾਈ ਸਹੂਲਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੱਕੋਵਾਲ ਟਾਈਪ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਸਟਰਕਚਰਾਂ ਅਤੇ ਲਿਫਟ ਸਿੰਚਾਈ ਸਕੀਮਾਂ
- 7) ਵਾਹੀਯੋਗ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ ਭੋਂ ਪੱਧਰ/ਟੈਰਸਡ ਕਰਨਾ।
- 8) ਡਰੇਨੇਜ ਲਾਈਨ ਟਰੀਟਮੈਂਟ ਦੇ ਕੰਮ।
- 9) ਇਕੋਲੋਜੀਕਲ ਹੇਡੀਕੇਪਡ ਰਕਬੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਪੋਕਿਟਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਵਾਲੀ ਭੋਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ।

10)

2) ਕੇਦਰੀ ਜੋਨ

ਇਸ ਜੋਨ ਵਿੱਚ ਪਟਿਆਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਲੰਧਰ, ਨਵਾਂਸ਼ਹਿਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਕਸਿਤ ਭਾਗ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਪੱਧਰ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੋਜ ਪਾਣੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਸਣ ਕਾਰਨ ਪਾਣੀ ਖਤਰਨਾਕ ਦਰ ਨਾਲ ਘੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਜੋਨ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :-

- 1) ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ (ਡਰਿਪ ਅਤੇ ਸਪਰਿੰਕਲਰ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ)।
- 2) ਸਿੰਚਾਈ ਸਹੂਲਤ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕਰਣ ਕਰਕੇ ਨਿਜ਼ੀ ਟਿਊਬਵੈਲਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੋਜ ਨਾਲੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਚਾਈ ਪਾਣੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਕਨੀਕੀ ਸਲਾਹ ਦੇ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 3) ਰਾਵੀ, ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸਤਲੁੱਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਰਕਬੇ ਦਾ ਅਤੇ ਰੇਤਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 4) ਬੁੱਢਾ ਨਾਲਾ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਬੇਈ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਹੇਠ ਸ਼ਹਿਰੀ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਕੇ ਜ਼ਮੀਨਦੋਜ ਨਾਲੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਦੇਣਾ।

3) ਦੱਖਣੀ ਜੋਨ

ਇਸ ਜੋਨ ਵਿੱਚ ਸੰਗਰੂਰ, ਬਰਨਾਲਾ, ਬਠਿੰਡਾ, ਮਾਨਸਾ, ਮੁਕਤਸਰ, ਮੋਗਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਜੋਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਹੇਠਲਾ ਪਾਣੀ ਆਮਤੌਰ ਤੇ ਖਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਪਾਣੀ ਨਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਜ਼ਮੀਨਦੋਜ ਨਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਕੇ ਖਾਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਮੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਮੱਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਰੇਤਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਕੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਉਪਯੋਗੀ ਮਿੱਟੀ ਸਤਿਹ ਤੇ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਜੋਨ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:-

- 1) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਂ ਅਧੀਨ ਸਾਝੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੋਜ ਪਾਇਪ ਲਾਈਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ।
- 2) ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ (ਡਰਿਪ ਅਤੇ ਸਪਰਿੰਕਲਰ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ)।
- 3) ਇਕੋਲੋਜੀਕਲੀ ਹੇਡੀਕੇਪਡ ਏਰੀਏ ਅਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਵਾਲੀ ਭੋਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ।
- 4) ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੋਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਬੰਧੀ ਤਕਨੀਕੀ ਸਲਾਹ।

ਅ) ਭੋ ਸਰਵੇਖਣ ਮੰਡਲ

ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਸੁਆਇਲ ਸਰਵੇ ਵਿੰਗ, ਭੋ ਦੀ ਖੇਤਰੀ ਸੂਚਨਾਂ ਇੱਕਤਰ ਕਰਨ, ਭੋ ਦੀ ਮੈਪਿੰਗ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਇੰਨਵੈਂਟਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੱਖ-2 ਤਰਾਂ ਦੇ ਸਰਵੇ ਜਿਵੇਂ ਡਿਟੇਲ ਸੁਆਇਲ ਸਰਵੇ, ਸੈਮੀ ਡਿਟੇਲ ਸਰਵੇ ਅਤੇ ਰਿਕਨਾਇੰਸਜ ਸਰਵੇ ਆਦਿ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਰਵੇ ਰਿਪੋਰਟਾ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਲਈ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤੀਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬ) ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਮੰਡਲ

ਵਿਭਾਗ ਕੋਲ ਰਾਜ ਵਿਚ ਵੱਖ-2 ਭੂਮੀ ਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਕੰਮਾਂ ਲਈ 7 ਬੁਲਡੋਜਰ, 1 ਐਕਸਵੇਟਰ ਕੰਮ ਲੋਡਰ, 8 ਟਰੈਕਟਰ, 1 ਟਰੈਚਰ ਅਤੇ 6 ਲੇਜ਼ਰ ਲੈਵਲਰ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ। ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਮੰਡਲ, ਮੰਡਲ ਭੂਮੀ ਰਖਿਆ ਅਫਸਰ ਅਧੀਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਮੁਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਹੈ। ਇਹ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਨਾਂ ਸਿਰਫ ਵਿਭਾਗੀ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਬਲਕਿ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਸਤੇ ਰੇਟਾਂ ਤੇ ਵੀ ਮੁਹਈਆ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸ) ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾ

ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਭੂਮੀ ਰਖਿਆ ਅਫਸਰ ਤਕ ਦੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਮੁਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾ (ਹੋਸਟਲ ਸਮੇਤ) ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਜਿਵੇਂ ਭੂਮੀ ਪੱਧਰ ਕਰਨਾ, ਖਾਲਾਂ ਬਣਾਉਣਾ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੋਜ਼ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨ ਲਾਉਣਾ, ਕੰਟੂਰ ਬੰਧ, ਸੀੜੀਦਾਰ ਖੇਤ ਬਣਾਉਣਾ, ਗਲੀ ਰੈਕਲਾਮੇਸ਼ਨ, ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ, ਫੀਲਡ ਡਰੇਨੇਜ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾਂ ਆਦਿ ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਾਲ ਲਗਭਗ 150 ਤੋਂ 200 ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹ) ਰਾਜ ਭੋ ਵਰਤੋਂ ਬੋਰਡ

ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮਿਆ ਭੋ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਇੱਕ ਨਿਊਕਲਸ ਸੈਲ (ਰਾਜ ਭੋ ਵਰਤੋਂ ਬੋਰਡ) ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬੋਰਡ ਰਾਜ ਵਿਚ ਭੋ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਚਿਤ ਅਤੇ ਨਿਆਇਕ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੋਰਡ ਡਾਇਰੈਕਟਰ (ਤਕਨੀਕੀ) ਰਾਜ ਭੋ ਵਰਤੋਂ ਬੋਰਡ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਅਧੀਨ ਇਕ ਨਵੀਂ ਰਾਜ ਪਲਾਨ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ-2

ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈਆਂ

ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਮੁਖੀ, ਮੁੱਖ ਭੂਮੀ ਪਾਲ, ਪੰਜਾਬ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਲ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਰਕਲ ਅਤੇ 14 ਵਰਕਸ ਮੰਡਲ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ 14 ਵਰਕਸ ਮੰਡਲਾਂ ਅਧੀਨ 43 ਉਪਮੰਡਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਫਤਰੀ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਅਮਲਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਸਰਵਿਸ ਵਿੱਚ ਅਮਲੇ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਮੋਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਮੰਡਲ ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਅਫਸਰ (ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾ) ਦੇ ਚਾਰਜ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਸਰਵੇਖਣ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਮੰਡਲ ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਅਫਸਰ (ਭੂਮੀ ਸਰਵੇਖਣ) ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਮੋਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਭੂਮੀ ਸਰਵੇਖਣ ਅਫਸਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਫਤਰ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਮੋਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਹਨ। ਬੁਲਡੋਜ਼ਰਾਂ, ਮੋਟਰ ਗਰੈਡਰਾਂ ਅਤੇ ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਮੰਡਲ ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਅਫਸਰ (ਮਸ਼ੀਨਰੀ) ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਮੋਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਹੈ। ਇੱਕ ਭੂਮੀ ਪਾਲ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ (ਤਕਨੀਕੀ) ਰਾਜ ਭੇਂ ਵਰਤੋਂ ਬੋਰਡ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਦਫਤਰ ਮੋਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਹੈ।

ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਸਾਲ 2010-11 ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਚਾਰਟ ਅਨੁਲੱਗਾਓ' ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਿਭਾਗ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਮੀਨਦੋਜ ਪਾਣੀ ਦਾ ਖਤਰਨਾਕ ਦਰ ਨਾਲ ਘੱਟਣਾ, ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਭੋਂ ਖੋਰ ਨਾਲ ਭੂਮੀ 'ਚ ਗਿਰਾਵਟ, ਦੱਖਣੀ-ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੋਮ ਅਤੇ ਲੂਣਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਜਮੀਨਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਇਕਰੋ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਅਸੰਤੁਲਨ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨਯੋਗ ਰਕਬੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਭੋਂ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਜ ਜੋ ਪਾਣੀ ਰਿਸਣ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਹਨ, ਦੁਆਰਾ ਵਧੇਰੇ ਸਿੰਚਾਈ ਸਹੂਲਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰ ਸਿੰਚਾਈ ਅਧੀਨ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੱਖਣੀ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਖੇਤਾ ਵਿੱਚ ਜਮੀਨ ਦੋਜ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨ ਲਾਉਣ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਮਾਇਕਰੋ ਸਿੰਚਾਈ (ਡਰਿੱਪ/ਸਪਰਿੰਕਲਰ) ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਮੀਨ ਦੋਜ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭਰਪਾਈ, ਵਾਧੂ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖੋਰ ਕੰਟਰੋਲ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਕੰਢੀ ਏਰੀਏ ਵਿੱਚ ਰੇਨ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਸਟ੍ਰਕਚਰ, ਮੱਕੋਵਾਲ ਟਾਈਪ ਸਟ੍ਰਕਚਰ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਲਿਫਟ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭੂਮੀ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਜਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਕੀਮਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:-

- 1) ਸਪਰਿੰਕਲਰ/ਡਰਿੱਪ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ।
- 2) ਟਿਊਬਵੇਲਾਂ/ਨਹਿਰੀ ਮੋਘਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਜਮੀਨ ਦੋਜ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨ ਵਿਛਾਉਣਾ।
- 3) ਗਲੀ ਰੈਕਲਾਮੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭੋਂ ਖੋਰ ਕੰਟਰੋਲ ਕੰਮ।
- 4) ਡੈਮਾ ਰਾਹੀਂ ਰੇਨਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ/ਗਰਾਊਂਡ ਵਾਟਰ ਰੀਚਾਰਜਿੰਗ।
- 5) ਲਿਫਟ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ/ਪ੍ਰੀਨੀਅਲ ਫਲੋਅ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

- 6) ਇਕੋਲੀਜੀਕਲ ਅਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਵਾਲੀ ਭੋਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ।
- 7) ਭੂਮੀ ਪੱਧਰ/ਭੂਮੀ ਗਰੇਡਿੰਗ ਕਰਨਾ/ਚਿਜਲਿੰਗ ।
- 8) ਟਰੀਟ ਕੀਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਵਰਤੋਂ।
- 9) ਭੂਮੀ ਸਰਵੇਖਣ।

ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਭੂਮੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਕੰਮ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਰਾਜ ਪਲਾਨ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸਕੀਮਾਂ ਅਧੀਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :-

ਸਕੀਮਾਂ/ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸਕੀਮਾਂ

1. ਭੂਮੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮੈਕਰੋ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਵਰਕਸ ਪਲਾਨ

ਇਹ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸਕੀਮ 90:10 ਕੇਂਦਰ ਰਾਜ ਅਧਾਰ ਤੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਢੀ ਏਰੀਏ ਵਿੱਚ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 559.32 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 4919 ਹੈਕਟੇਅਰ ਕਰਬੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਧੀਨ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ 2 ਸਬ-ਸਕੀਮਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ।

ੳ) ਨੈਸ਼ਨਲ ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਫਾਰ ਰੇਨਫੈਡ ਏਰੀਆ

ਕੰਢੀ ਏਰੀਆ ਰਾਜ ਦੇ ਕੁਲ ਭੂਗੋਲਿਕ ਕਰਬੇ ਦਾ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰੋੜ੍ਹ, ਹੜ੍ਹ, ਭੋਂ, ਖੱਟ, ਪੈਦਾਵਾਰ, ਡੂਘੇ ਸੋਮੇ, ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਭੋਂ ਇਕਾਈਆਂ ਆਦਿ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਹਨ। 11ਵੀਂ ਯੋਜਨਾ ਲਈ 26 ਵਾਟਰਸ਼ੈਡਾਂ ਜੋ ਮੁਹਲੀ, ਰੋਪੜ, ਨਵਾਸਹਿਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਲਈ 36 ਕਰੋੜ ਗਤਿਵਿਧੀ ਯੋਜਨਾ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਈ ਜਾ ਰਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਾਭਪਾਤਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੰਢੀ ਏਰੀਏ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਣ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 496.25 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 4344 ਹੈਕਟੇਅਰ ਹਕਬੇ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਅ) ਟਰੀਟਮੈਂਟ ਆਫ ਕੈਚਮੈਂਟ ਏਰੀਆ ਆਫ ਫਲੱਡ ਪਰੋਨ ਰਿਵਰ ਘੱਗਰ (ਐਫ.ਪੀ.ਆਰ)

ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੇਠ ਚੁਣੇ ਗਏ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਅਗੇਤ ਵਾਲੇ ਵਾਟਰਸ਼ੈਡਾਂ ਜੋ ਘੱਗਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਕੈਚਮੈਂਟ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਵਿੱਚ ਭੋਂ ਖੋਰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਭੋਂ ਸਭਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਰੋਪੜ ਅਤੇ ਮੁਹਾਲੀ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। 63.07 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 575 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

2 ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸਕੀਮ

ਇਸ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਬਾਗਬਾਨੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਬਾਗਬਾਨੀ ਫਸਲਾਂ ਲਈ ਡਰਿਪ/ਮਾਇਕਰੋ ਸਪਰਿੰਕਲਰ ਅਤੇ ਸਪਰਿਕਲਰ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਲਾਗਤ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉਪਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਸਾਲ 2010-11 ਤੋਂ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਰ ਉਪਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਪਦਾਨ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 80:20 ਅਧਾਰ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 1498.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ 80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਰਲੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਅਨੁਪਾਤਨ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ 395.10 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਪੋਰਟ ਅਧੀਨ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ 1893.10 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਉਪਲੱਬਧ

ਸਨ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 1543.04 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਡਰਿਪ ਅਤੇ ਮਾਇਕਰੋ ਸਪਰਿੰਕਲਰ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ ਲਈ 4925 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

3. ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ (ਟੀ.ਡੀ.ਈ.ਟੀ.) ਹੇਠ ਰਾਜ ਵਿਚ ਰੀਵਾਇਨ ਅਤੇ ਖੱਡਾਂ ਵਾਲੀ ਭੋਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਪਾਇਲਟ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਟੀ.ਡੀ.ਈ.ਟੀ. ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਧੀਨ ਸਪੈਸ਼ਲ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਅਧਾਰ ਤੇ 60 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਫੰਡ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਕਾਇਆ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲਾਭਪਾਤਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖਰਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 211.97 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿੱਚ 76.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 650 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵਿੱਤ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਲਈ 135.97 ਲੱਖ ਰੁਪਏ 28-03-2011 ਨੂੰ ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਬਿੱਲ ਜਮਾ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਰਾਜ ਪਲਾਨ ਸਕੀਮਾਂ

4 ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਫਾਰ ਪ੍ਰਮੋਸ਼ਨ ਆਫ ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ ਇੰਨ ਪੰਜਾਬ (ਆਰ.ਆਈ.ਡੀ.ਐਫ.-13)

ਆਰ.ਆਈ.ਡੀ.ਐਫ.(ਨਬਾਰਡ) ਦਾ 3 ਸਾਲਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ (ਡਰਿਪ ਅਤੇ ਸਪਰਿੰਕਲਰ) ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ 2007-08 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ ਡਰਿਪ ਅਤੇ ਮਾਇਕਰੋ ਸਪਰਿੰਕਲਰ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉਪਦਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਰ ਉਪਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਹਿਰੀ ਕਮਾਡ ਏਰੀਏ ਵਿੱਚ ਵਾਟਰਸਟੋਰੇਜ ਟੈਂਕਾਂ ਤੇ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉਪਦਾਨ ਜਿਸ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੱਦ 1.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੈ, ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ, ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ 376.05 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ।

5 ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਫਾਰ ਪ੍ਰਮੋਸ਼ਨ ਆਫ ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ ਇੰਨ ਪੰਜਾਬ (ਆਰ.ਆਈ.ਡੀ.ਐਫ.-16)

ਆਰ.ਆਈ.ਡੀ.ਐਫ.(ਨਬਾਰਡ) ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ 3 ਸਾਲਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ (2011-12 ਤੋਂ 2012-13) ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ (ਡਰਿਪ ਅਤੇ ਸਪਰਿੰਕਲਰ) ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ 2011-12 ਦੌਰਾਨ ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ ਡਰਿਪ ਅਤੇ ਮਾਇਕਰੋ ਸਪਰਿੰਕਲਰ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉਪਦਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਰ ਉਪਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਹਿਰੀ ਕਮਾਡ ਏਰੀਏ ਵਿੱਚ ਵਾਟਰਸਟੋਰੇਜ ਟੈਂਕਾਂ ਤੇ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉਪਦਾਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੱਦ 1.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ, ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ 448.09 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਿਪੋਰਟ ਅਧੀਨ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਦੱਖਣੀ-ਪੱਛਮੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ 56 ਵਾਟਰ ਸਟੋਰੇਜ ਟੈਂਕਾਂ ਤੇ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉਪਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

6 ਕੰਢੀ ਨੌਨ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਏਰੀਏ ਵਿੱਚ ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਰੱਖਿਆ ਸਕੀਮ

ਇਹ ਸਕੀਮ ਕੰਢੀ ਏਰੀਏ ਦੇ ਉਸ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਸਟਰਕਚਰ, ਮਾਇਕਰੋ ਲਿਫਟ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ ਸਕੀਮ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਭੋਂ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ, ਖੋਰ ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਉਪਜੀਵਿਕਾ ਸਹਾਇਤਾ ਹਨ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 50.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 469 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ।

7 ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰੇਨ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਦੀ ਸਕੀਮ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਖਾਸਕਰਕੇ ਉਤਰੀ ਬੈਲਟ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਰੈਨ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਸਟਰਕਚਰਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਣ ਵਿਅਰਥ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਰੇਨ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਸਟਰਕਚਰ, ਮਕੋਵਾਲ ਟਾਈਪ ਸਟਰਕਚਰ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਲਿਫਟ ਸਿੰਚਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੌਜ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭਰਪਾਈ, ਵਾਧੂ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖੋਰ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਟਰਕਚਰ ਸਥਾਨਕ ਵਰਤੋਂ ਗਰੁਪਾਂ ਨੂੰ ਸੌਖ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕਠਾ ਕੀਤਾ ਪਾਣੀ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2008-09 ਤੋਂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰੈਨ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਲਈ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਸਕੀਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ 150.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 750 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ।

8 ਸਦਰ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਮੰਡਲ ਦਾ ਉਪਬੰਧ

ਇਹ ਸਕੀਮ ਸਾਲ 1990-91 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ 7 ਬਲਡੋਜ਼ਰ, 1 ਐਕਸਵੇਟਰ-ਕਮ-ਲੋਡਰ, 8 ਟਰੈਕਟਰ, 1 ਟ੍ਰੈਚਰ ਅਤੇ 6 ਲੇਜ਼ਰ ਲੈਵਲਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਬਲਕਿ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਸਸਤੇ ਰੇਟ ਤੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਮੰਡਲ ਇਕ ਮੰਡਲ ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਅਫਸਰ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 25.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਲਗਭਗ 6000 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 55.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਕਮਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਚਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜਮਾ ਕਰਵਾਏ ਗਏ।

9 ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੌਜ ਨਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਸਕੀਮ

ਇਹ ਨਵੀਂ ਸਕੀਮ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਟਿਊਬਵੈਲਾ ਅਤੇ ਨਹਿਰੀ ਮੱਘਿਆ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੌਜ ਨਾਲੀਆਂ ਵਿਛਾਉਣ ਤੇ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉਪਦਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਧੂ ਕੇਦਰੀ ਸਹਾਇਤਾ (ਏ.ਸੀ.ਏ.) ਸਕੀਮ ਹੈ। ਜਿਸ ਅਧੀਨ 70 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਗਰਾਂਟ ਅਤੇ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਜ਼ਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਫੰਡ ਲੇਟ ਰਲੀਜ਼ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਸਕੀਮ ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

10 ਰਾਜ ਭੇਂ ਵਰਤੋਂ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ

ਇਸ ਸਕੀਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਜਾਗਰੂਕ ਕੈਂਪਾਂ, ਸੈਮਿਨਾਰਾਂ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਐਨ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੋਮਿਆ ਦੀ ਉਚਿਤ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭੇਂ ਵਰਤਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 2.43 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਹੋਰ ਸਕੀਮਾਂ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾ

ਇਹ ਸਕੀਮ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸਤਿਹ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੌਜ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਚਿਤ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦੱਖਣੀ ਪੱਛਮੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਸਾਂਝੇ ਜ਼ਮੀਨਦੌਜ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਚਾਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਵਾਲੀ ਭੇਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹਨ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ ਸਾਂਝੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੌਜ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਬਾਕੀ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਗਦ/ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਰਾਵਟ ਵਾਲੀ ਭੇਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ

ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ 1787.50 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 6741 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ।

ਸੰਯੁਕਤ ਬੰਜਰ ਤੋਂ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ(ਆਈ.ਡਬਲਿਊ.ਡੀ.ਪੀ./ਆਈ.ਡਬਲਿਊ.ਐਮ.ਪੀ.)

ਇਹ ਸਕੀਮ ਜ਼ਿਲਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਦਿਹਾਤੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਫੰਡ ਨਾਲ ਚਲਾਈਆ ਜਾਂਦੀਆ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੇਠ ਭੂਮੀ ਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਕੰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-2 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੱਮਸਿਆਵਾਂ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਸਬੰਧਤ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀਆ ਜਾਂਦੀਆ ਹਨ ਅਤੇ ਫੀਲਡ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀਆ ਜਾਂਦੀਆ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਖੇਤਰੀ ਅਫਸਰ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਇੰਪਲੀਮੈਂਟਿੰਗ ਅਜੈਸੀ(ਪੀ.ਆਈ.ਏ.)ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 430.57 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 4580 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ।

ਵੈਟ ਲੈਂਡ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ

ਭੋਂ ਖੋਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭੋਂ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕੰਮ ਰੋਪੜ ਅਤੇ ਨੰਗਲ ਵੈਟ ਲੈਂਡ ਅਤੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਹਰੀਕੇ ਵੈਟ ਲੈਂਡ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਫੰਡ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਸਾਇੰਸ ਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 178.60 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 130 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ।

ਸਹਿਰਾ/ਕਸਬਿਆਂ ਦਾ ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ ਟਰੀਟ ਕਰਕੇ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਵਰਤਣ ਦੀ ਸਕੀਮ

ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਟਰੀਟ ਕੀਤੇ ਸਹਿਰੀ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਵਰਤਣ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਫੰਡ ਹੋਰਨਾ ਵਿਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਅਜੈਸੀਆ ਜ਼ਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਸਾਇੰਸ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿਭਾਗਾਂ ਆਦਿ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਬੁਢਾ ਨਾਲਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਹੇਠ ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ. ਭੱਟੀਆਂ ਤੋਂ ਜਮੀਨਦੋਜ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨ ਵਿਛਾਉਣ ਤੇ 10.60 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ. ਅੰਨਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜਮੀਨ ਦੋਜ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨ ਵਿਛਾਉਣ ਤੇ 69.10 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 300 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਰੀਵਰ ਕਲੀਨਿੰਗ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਹੇਠ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 35 ਸਹਿਰਾਂ/ਕਸਬਿਆਂ, ਜੋ ਸਤਲੁਜ, ਬਿਆਸ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਨਹਿਰ ਵਿਚ ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ ਛੱਡਦੇ ਹਨ, ਦੇ ਐਸ.ਟੀ.ਪੀ. ਤੋਂ ਜਮੀਨਦੋਜ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕੰਟਰੋਲ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 2 ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਕੌਮੀ ਦੇਹਾਤੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਗਾਰੰਟੀ ਸਕੀਮ

ਇਹ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮ ਜ਼ਿਲਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਸਕੀਮ ਨਵਾਂਸ਼ਹਿਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਮੁਹਾਲੀ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਚਲਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਟੋਬਿਆਂ ਦੀ ਮੁੰਰਮਤ , ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਸਟਰਕਚਰਾਂ ਦੀ ਮੁੰਰਮਤ, ਭੋਂ ਬਚਾਊ ਕੰਮ, ਹੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਦੇ ਕੰਮ, ਜਮੀਨ ਦੋਜ ਨਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਲ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਸਕੀਮ ਹੇਠ 105.05 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ 210 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ।

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ

ਰਿਪੋਰਟ ਅਧੀਨ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਕੁੱਲ 9865.58 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭੂਮੀ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਹੇਠ 23994 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 3833.57 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਨਾਨ ਪਲੈਨ ਸਕੀਮਾਂ ਹੇਠ, 3229.93 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਰਾਜ ਪਲੈਨ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮਾਂ ਹੇਠ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। 2802.08 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੋਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇੰਨਟੇਗਰੇਟਡ ਵੈਸਟਲੈਂਡ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਰੀਵਾਇਨ ਅਤੇ ਵੈਟ ਲੈਂਡ ਦਾ ਸੁਧਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ, ਨਰੇਗਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕ੍ਰਿਸੀ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾ ਹੇਠ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। 5388 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੰਮਾਂ ਹੇਠ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ 100 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 7968 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ। 6161 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਭੂਮੀ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਬੰਜਰ ਭੋ ਵਿਕਾਸ ਕੰਮਾਂ ਹੇਠ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ 257 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 7221 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ। 4925 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਡਰਿਪ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ ਹੇਠ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ 4577 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 2157 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ 6770 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੰਮਾਂ ਹੇਠ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ 233 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 13120 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ। 750 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਸਟਰਕਚਰ, ਪ੍ਰੀਮੀਅਨ ਫਲੋਅ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਸਿੰਚਾਈ ਸਕੀਮਾਂ ਹੇਠ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ 11 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 1145 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਲ 23994 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੰਮਾਂ ਹੇਠ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਕਿ 2758 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 34031 ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਹੇਠ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-2 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ 1,26,000 ਹੈਕਟੇਅਰ ਵਿਚ ਡਿਟੇਲ/ਸੈਮੀ-ਡਿਟੇਲ ਸਰਵੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਭੂਮੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ 7 ਬੁਲਡੋਜ਼ਰ, 1 ਐਕਸਾਵੇਟਰ-ਕਮ-ਲੋਡਰ, 8 ਟਰੈਕਟਰ, 1 ਟ੍ਰੈਕਟਰ, ਅਤੇ 6 ਲੇਜ਼ਰ ਲੈਵਲਰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 9911 ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਸਕੀਮ ਐਸ.ਡਬਲਿਊ.ਸੀ.6 ਸਦਰ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਮੰਡਲ ਦਾ ਉਪਬੰਧ ਹੇਠ 35.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ 25.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਮੰਡਲ ਵਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਕੰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ 67.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਕਮਾਏ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ 55.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਜਾਨੇ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤੇ ਬਾਕੀ 12.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਲੱਗਭਗ 6000 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਭੂਮੀ ਵਿਕਾਸ ਕੰਮਾਂ ਹੇਠ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਅਫਸਰ ਤੱਕ ਦੇ ਤਕਨੀਕੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਮੁਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਰਸ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਜਿਵੇਂ ਭੂਮੀ ਪੱਧਰ ਕਰਨਾ, ਖਾਲਾਂ ਬਣਾਉਣਾ, ਜਮੀਨ ਦੋਜ਼ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨ ਲਾਉਣਾ, ਕੰਟੂਰ ਬੰਧ, ਸੀੜੀਦਾਰ ਖੇਤ ਬਣਾਉਣਾ, ਗਲੀ ਰੈਕਲਾਮੇਸ਼ਨ, ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ, ਫੀਲਡ ਡਰੇਨਜ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾਂ ਆਦਿ ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 139 ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ/ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਅਤੇ 702 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-2 ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਭਾਗੀ ਸੰਸਥਾ ਮੁਹਾਲੀ ਤੋਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਲਾਭ:-

ਵੱਖ-2 ਭੂਮੀ ਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਕੀਮਾ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਲਾਭ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

- ✓ ਯਕੀਨੀ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਸਿੰਚਾਈ।
- ✓ ਝਾੜ/ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ।
- ✓ ਸਿੰਚਾਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ।
- ✓ ਭੋਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿਚ ਵਾਧਾ।
- ✓ ਫਾਰਮ ਭੋਂ ਬਚਤ।
- ✓ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਬਚਤ।
- ✓ ਵਰਖਾ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਟੋਰੇਜ।
- ✓ ਜਮੀਨ ਦੌਜ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭਰਪਾਈ।
- ✓ ਲੂਣਾ ਦੇ ਜਮਾਂਅ ਅਤੇ ਖੋਰ ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ।
- ✓ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੀ ਬਚਤ।
- ✓ ਭੋਂ ਦੀਆਂ ਭੌਤਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ।
- ✓ ਮੌਸਮੀ ਤੇ ਸਥਾਈ ਸ਼ੇਮ ਵਾਲੇ ਰਕਬੇ ਦਾ ਸੁਧਾਰ।
- ✓ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਦਲਦਲੇ ਅਤੇ ਰਿਵਾਈਨ ਰਕਬੇ ਦਾ ਸੁਧਾਰ।
- ✓ ਉਤਪਾਦਕ ਭੋਂ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਸਖਤ ਸਤਿਹ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ।
- ✓ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਬਾਗਬਾਨੀ ਫਸਲਾਂ ਵਲ ਰੁਝਾਨ ਵਿਚ ਮਦਦ।
- ✓ ਤਕਨੀਕੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ/ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਤੇ ਉਨਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ।
- ✓ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਾਰ ਤੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ।
- ✓ ਖੇਤਰੀ ਪ੍ਰਦਸ਼ਨਾ ਰਾਹੀਂ ਨਵੀਆਂ ਫੀਲਡ ਤਕਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ।
- ✓ ਛੋਟੇ ਤੇ ਦਰਮਿਆਣੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਫਾਰਮ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ।
- ✓ ਵੱਖ-2 ਆਮਦਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ ਦੇਣਾ।
- ✓ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ, ਛੋਟੇ/ਦਰਮਿਆਣੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ/ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ।
- ✓ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਸਾਉਣਾ।

ਅਧਿਆਇ-3

ਭੂਮੀ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜ

ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨ ਹਨ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਇਹਨਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਉੱਤਮ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਕਰਕੇ 7'-8" ਮੋਟਾਈ ਵਾਲੀ ਉਪਰਲੀ ਭੋ ਪਰਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਰਾਇਤੀ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਉਪਜ ਲਈ ਮੁੱਖ ਫੀਡਿੰਗ ਜੋਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਲ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦੁਆਰਾ ਉਪਰਲੀ ਕੀਮਤੀ ਪਰਤ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਭੂਮੀ ਦੇ ਮਿਆਰ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅੰਤਮ ਸਿੱਟਾ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਸ਼ਤਯੋਗ ਨਾ ਰਹਿਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਯੋਗ ਭੂਮੀ ਸੁਧਾਰ ਉਪਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਪਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਤੇ ਰਹਿਮਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜੀ ਅਤੇ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਚੌਖੀ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਭੂਮੀ ਦੀ ਢਲਾਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਉਘੜੀ-ਦੁਗੜੀ ਕਿਸਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਭੂਮੀ ਖੋਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਚੇਰੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਖੋਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਹਿੱਤ ਖੋਰ ਕੰਟਰੋਲ ਉਪਾਅ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਭੂਮੀ ਖੋਰ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਰੋਪੜ, ਮੁਹਾਲੀ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਖੋਰ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਭੂਮੀ ਸੁਧਾਰ ਕੰਮ ਜਿਵੇਂ ਬੈਚ ਟੈਰੇਸਿੰਗ, ਜਲ ਨਿਕਾਸ, ਭੂਮੀ ਪੱਧਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਆਦਿ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਾਟਰਸੈਡ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੰਮਾਂ ਹੇਠ 5388 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ 100 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 7968 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਭੋ ਵਿਕਾਸ ਕੰਮਾਂ ਹੇਠ 6161 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ 257 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 7221 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ।

ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਭੂਮੀ ਖੋਰ ਕੰਟਰੋਲ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇਵਾਰ ਪ੍ਰਗਤੀ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਾਰਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ 3.1 : ਸਾਲ 2010-11 ਤੱਕ ਜ਼ਰਾਇਤੀ ਭੂਮੀ ਤੇ ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਜਿਲ੍ਹੇਵਾਰ ਪ੍ਰਗਤੀ।

(ਰਕਬਾ ਹੈਕਟੇਅਰਾਂ ਵਿੱਚ)

ਲੜੀ ਨੰ:	ਜਿਲ੍ਹਾ	2008-09 ਤੱਕ	2009-10 ਦੌਰਾਨ	2010-11 ਦੌਰਾਨ	2010-11 ਤੱਕ ਕੁੱਲ
1	ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	0	0	0	0
2	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	40706	1020	1818	43544
3	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	11824	260	1045	13129
4	ਜਲੰਧਰ	97	0	0	97
5	ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ	2042	152	0	2194
6	ਕਪੂਰਥਲਾ	191	0	0	191
7	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	2	0	0	2
8	ਤਰਨਤਾਰਨ	0	0	0	0
9	ਲੁਧਿਆਣਾ	0	0	0	0
10	ਰੋਪੜ	21026	656	1200	22882
11	ਮੁਹਾਲੀ	4247	90	1325	5662
12	ਪਟਿਆਲਾ	4060	0	0	4060
13	ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	0	0	0	0
14	ਸੰਗਰੂਰ	0	0	0	0
15	ਬਰਨਾਲਾ	0	0	0	0
16	ਬਠਿੰਡਾ	0	0	0	0
17	ਮੁਕਤਸਰ	0	0	0	0
18	ਫਰੀਦਕੋਟ	0	0	0	0
19	ਮੋਗਾ	0	0	0	0
20	ਮਾਨਸਾ	0	0	0	0
	ਕੁੱਲ	84195	2178	5388	91761

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਕਮ 609.32 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸੀ।

ਸਾਰਣੀ: 3.2 : ਸਾਲ 2010-11 ਤੱਕ ਕੀਤੇ ਗਏ ਭੂਮੀ ਪੱਧਰ/ਰੀਵਾਇਨ
ਰੈਕਲਾਮੇਸ਼ਨ/ ਬੰਜਰ ਭੋ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਜਿਲ੍ਹੇਵਾਰ ਪ੍ਰਗਤੀ ।

(ਰਕਬਾ ਹੈਕਟੇਅਰਾਂ ਵਿੱਚ)

ਲੜੀ ਨੰ:	ਜਿਲ੍ਹਾ	2008-09 ਤੱਕ	2009-10 ਦੌਰਾਨ	2010-11 ਦੌਰਾਨ	2010-11 ਤੱਕ ਕੁੱਲ
1	ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	6	0	0	6
2	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	12608	2295	1370	16273
3	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	15487	3585	975	20047
4	ਜਲੰਧਰ	5671	121	0	5792
5	ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ	4660	597	1262	6519
6	ਕਪੂਰਥਲਾ	6001	143	491	6635
7	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	12828	0	172	13000
8	ਤਰਨਤਾਰਨ	730	250	30	1010
9	ਲੁਧਿਆਣਾ	6592	0	0	6592
10	ਰੋਪੜ	8711	40	205	8956
11	ਮੁਹਾਲੀ	1228	526	689	2443
12	ਪਟਿਆਲਾ	5780	0	0	5780
13	ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	24739	331	480	25550
14	ਸੰਗਰੂਰ	5044	168	0	5212
15	ਬਰਨਾਲਾ	0	0	0	0
16	ਬਠਿੰਡਾ	7868	0	0	7868
17	ਮੁਕਤਸਰ	1264	80	0	1344
18	ਫਰੀਦਕੋਟ	12756	10	487	13253
19	ਮੋਗਾ	137	0	0	137
20	ਮਾਨਸਾ	295	0	0	295
	ਕੁੱਲ	132405	8146	6161	146712

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਕਮ 940.71 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸੀ।

ਸਾਰਣੀ: 3.3 : ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਭੋ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੰਮਾਂ ਅਧੀਨ ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਜਿਲ੍ਹੇਵਾਰ ਵੇਰਵਾ।

(ਨੰਬਰਾ ਵਿੱਚ)

ਲੜੀ ਨੰ:	ਜਿਲ੍ਹਾ	ਭੂਮੀ ਵਿਕਾਸ		ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ ਪ੍ਰਬੰਧ	
		ਲਾਭਪਾਤਰ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ	ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਪਿੰਡ	ਲਾਭਪਾਤਰ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ	ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਪਿੰਡ
1	ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	0	0	0	0
2	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	4647	51	5645	53
3	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	906	92	1160	21
4	ਜਲੰਧਰ	0	0	0	0
5	ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ	68	24	0	0
6	ਕਪੂਰਥਲਾ	236	23	0	0
7	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	0	0	0	0
8	ਤਰਨਤਾਰਨ	38	3	0	0
9	ਲੁਧਿਆਣਾ	0	0	0	0
10	ਰੋਪੜ	171	29	403	14
11	ਮੁਹਾਲੀ	594	30	760	12
12	ਪਟਿਆਲਾ	0	0	0	0
13	ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	561	5	0	0
14	ਸੰਗਰੂਰ	0	0	0	0
15	ਬਰਨਾਲਾ	0	0	0	0
16	ਬਠਿੰਡਾ	0	0	0	0
17	ਮੁਕਤਸਰ	0	0	0	0
18	ਫਰੀਦਕੋਟ	0	0	0	0
19	ਮੋਗਾ	0	0	0	0
20	ਮਾਨਸਾ	0	0	0	0
	ਕੁੱਲ	7221	257	7968	100

ਅਧਿਆਇ-4

ਜਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਜ

ਰਾਜ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਸਿੰਚਾਈ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਹੱਈਆ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਕੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿੰਚਾਈ ਜਲ ਦਾ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਨਹਿਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਿਸਣ ਅਤੇ ਬੁਖਰਾਤ ਬਣਨ ਨਾਲ ਵਿਅਰਥ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੇਮ ਅਤੇ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਾਧੂ ਰਕਬੇ ਦੀ ਸਿੰਚਾਈ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਪਲਬਧ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਕਬਾ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਖਾਲਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਕਰਨਾਂ, ਜਮੀਨ ਦੋਜ ਪਾਈਪਾਂ ਲਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉੱਚਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਭੂਮੀ ਦੀ ਗਰੇਡਿੰਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ 12445 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਜਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਜਾਂ ਅਧੀਨ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ 2401 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 18842 ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ। 177.293 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਲੰਮੇ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਜਮੀਨ ਦੋਜ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨ ਲਗਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਨਾਲ 233 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 13120 ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਹੇਠ ਪੈਂਦੇ 6770 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਨਵੇਂ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ ਸਟਰਕਚਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਿਆਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨ, ਪ੍ਰੀਮੀਅਲ ਫਲੋਅ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਸਿੰਚਾਈ ਸਕੀਮਾਂ ਤਹਿਤ 11 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 1145 ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਹੇਠ ਪੈਂਦੇ 750 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਵਾਧੂ ਸਿੰਚਾਈ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 2157 ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ 4577 ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਹੇਠ ਪੈਂਦਾ 4925 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ (ਡਰਿਪ ਅਤੇ ਸਪਰਿੰਕਲਰ) ਹੇਠ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਜਾਂ ਸਬੰਧੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇਵਾਰ ਪ੍ਰਗਤੀ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਾਰਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ: 4.1 : ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2010-11 ਤੱਕ ਲਾਈ ਜਮੀਨ ਦੇਸ਼ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨ ਦੀ ਜਿਲ੍ਹੇਵਾਰ ਪ੍ਰਗਤੀ।

(ਰਕਬਾ ਹੈਕਟੇਅਰਾਂ ਵਿੱਚ)

ਲੜੀ ਨੰ:	ਜਿਲ੍ਹਾ	2008-09 ਤੱਕ	2009-10 ਦੌਰਾਨ	2010-11 ਦੌਰਾਨ	2010-11 ਤੱਕ ਕੁੱਲ
1	ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	239093	0	0	239093
2	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	1809300	1650	5563	1816513
3	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	982745	10360	2570	995675
4	ਜਲੰਧਰ	1625486	4000	0	1629486
5	ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ	347210	357	0	347567
6	ਕਪੂਰਥਲਾ	572915	970	1930	575815
7	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	1280821	0	0	1280821
8	ਤਰਨਤਾਰਨ	124940	0	0	124940
9	ਲੁਧਿਆਣਾ	1597052	0	0	1597052
10	ਰੋਪੜ	1074988	0	10000	1084988
11	ਮੁਹਾਲੀ	9350	0	0	9350
12	ਪਟਿਆਲਾ	1656204	6257	8280	1670741
13	ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	1218772	0	0	1218772
14	ਸੰਗਰੂਰ	1251117	18018	10345	1279480
15	ਬਰਨਾਲਾ	44143	8293	865	53301
16	ਬਠਿੰਡਾ	613020	0	19760	632780
17	ਮੁਕਤਸਰ	542697	67905	91224	701826
18	ਫਰੀਦਕੋਟ	448945	7915	2156	459016
19	ਮੋਗਾ	251056	2966	0	254022
20	ਮਾਨਸਾ	576469	0	24600	601069
	ਕੁੱਲ	16266323	128691	177293	16572307

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਰਕਬਾ 6770 ਹੈਕਟੇਅਰ ਸੀ।

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਾਸ਼ੀ 1937.37 ਲੱਖ ਸੀ।

ਸਾਰਣੀ: 4.2 : ਸਾਲ 2010-11 ਤੱਕ ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ/ਮਕੋਵਾਲ
ਟਾਈਪ/ਲਿਫਟ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਜਿਲ੍ਹੇਵਾਰ ਪ੍ਰਗਤੀ।

(ਰਕਬਾ ਹੈਕਟੇਅਰਾਂ ਵਿੱਚ)

ਲੜੀ ਨੰ:	ਜਿਲ੍ਹਾ	2008-09 ਤੱਕ	2009-10 ਦੌਰਾਨ	2010-11 ਦੌਰਾਨ	2010-11 ਤੱਕ ਕੁੱਲ
1	ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	0	0	0	0
2	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	8073	606	375	9054
3	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	5978	240	225	6443
4	ਜਲੰਧਰ	0	0	0	0
5	ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ	251	120	0	371
6	ਕਪੂਰਥਲਾ	0	0	0	0
7	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	0	0	0	0
8	ਤਰਨਤਾਰਨ	0	0	0	0
9	ਲੁਧਿਆਣਾ	0	0	0	0
10	ਰੋਪੜ	7402	597	0	7999
11	ਮੁਹਾਲੀ	915	317	150	1382
12	ਪਟਿਆਲਾ	173	0	0	173
13	ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	0	0	0	0
14	ਸੰਗਰੂਰ	0	0	0	0
15	ਬਰਨਾਲਾ	0	0	0	0
16	ਬਠਿੰਡਾ	0	0	0	0
17	ਮੁਕਤਸਰ	0	0	0	0
18	ਫਰੀਦਕੋਟ	0	0	0	0
19	ਮੋਗਾ	0	0	0	0
20	ਮਾਨਸਾ	0	0	0	0
	ਕੁੱਲ	22792	1880	750	25422

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਕਮ 150.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸੀ।

ਸਾਰਣੀ: 4.3 : ਸਾਲ 2010-11 ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਜਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਜਾਂ ਅਧੀਨ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਲੇਵਾਰ ਰਕਬਾ।

(ਰਕਬਾ ਹੈਕਟੇਅਰਾਂ ਵਿੱਚ)

ਲੜੀ ਨੰ:	ਜਿਲ੍ਹਾ	2008-09 ਤੱਕ	2009-10 ਦੌਰਾਨ	2010-11 ਦੌਰਾਨ	2010-11 ਤੱਕ ਕੁੱਲ
1	ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	3269	0	0	3269
2	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	39136	57	82	39275
3	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	20939	272	936	22147
4	ਜਲੰਧਰ	32315	12	0	32327
5	ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ	7329	0	10	7339
6	ਕਪੂਰਥਲਾ	12887	37	23	12947
7	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	25807	81	18	25906
8	ਤਰਨਤਾਰਨ	1956	0	0	1956
9	ਲੁਧਿਆਣਾ	30335	3	0	30338
10	ਰੋਪੜ	24759	0	300	25059
11	ਮੁਹਾਲੀ	127	0	0	127
12	ਪਟਿਆਲਾ	32711	213	201	33125
13	ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	41857	400	566	42823
14	ਸੰਗਰੂਰ	30015	753	1722	32490
15	ਬਰਨਾਲਾ	876	192	31	1099
16	ਬਠਿੰਡਾ	60361	0	603	60964
17	ਮੁਕਤਸਰ	12468	1375	1880	15723
18	ਫਰੀਦਕੋਟ	96950	128	91	97169
19	ਮੋਗਾ	4908	61	0	4969
20	ਮਾਨਸਾ	7588	0	307	7895
	ਕੁੱਲ	486593	3584	6770	496947

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਾਸ਼ੀ 1937.37 ਲੱਖ ਸੀ।

ਸਾਰਣੀ: 4.4 : ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਜਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੰਮਾਂ ਅਧੀਨ ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਜਿਲੇਵਾਰ ਵੇਰਵਾ।

(ਨੰਬਰਾਂ ਵਿਚ)

ਲੜੀ ਨੰ:	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ	ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ		ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ/ਪ੍ਰੀਮੀਅਲ ਫਲੋਅ/ਲਿਫਟ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ	
		ਲਾਭਪਾਤਰ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ	ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਪਿੰਡ	ਲਾਭਪਾਤਰ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ	ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਪਿੰਡ
1	ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	0	0	0	0
2	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	115	2	725	5
3	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	9035	39	300	5
4	ਜਲੰਧਰ	0	0	0	0
5	ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ	39	3	0	0
6	ਕਪੂਰਥਲਾ	20	6	0	0
7	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	0	0	0	0
8	ਤਰਨਤਾਰਨ	0	0	0	0
9	ਲੁਧਿਆਣਾ	0	0	0	0
10	ਰੋਪੜ	336	18	0	0
11	ਮੁਹਾਲੀ	56	2	120	1
12	ਪਟਿਆਲਾ	760	8	0	0
13	ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	297	14	0	0
14	ਸੰਗਰੂਰ	418	13	0	0
15	ਬਰਨਾਲਾ	7	6	0	0
16	ਬਠਿੰਡਾ	708	40	0	0
17	ਮੁਕਤਸਰ	1055	43	0	0
18	ਫਰੀਦਕੋਟ	24	4	0	0
19	ਮੋਗਾ	0	0	0	0
20	ਮਾਨਸਾ	250	35	0	0
	ਕੁੱਲ	13120	233	1145	11

ਸਾਰਣੀ. 4.5 : ਸਾਲ 2010-11 ਤੱਕ ਜ਼ਰਾਇਤੀ ਭੂਮੀ ਤੇ ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ (ਡਰਿਪ ਅਤੇ ਸਪਰਿੰਕਲਰ) ਸਕੀਮ ਹੇਠ ਜਿਲੇਵਾਰ ਪ੍ਰਗਤੀ।

(ਰਕਬਾ ਹੈਕਟੇਅਰਾਂ ਵਿੱਚ)

ਲੜੀ ਨੰ:	ਜਿਲ੍ਹਾ	2008-09 ਤੱਕ	2009-10 ਦੌਰਾਨ	2010-11 ਦੌਰਾਨ	2010-11 ਤੱਕ ਕੁੱਲ
1	ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	150	85	130	365
2	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	2002	520	425	2947
3	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	818	496	444	1758
4	ਜਲੰਧਰ	674	200	309	1183
5	ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ	230	119	93	442
6	ਕਪੂਰਥਲਾ	250	115	116	481
7	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	331	249	262	842
8	ਤਰਨਤਾਰਨ	130	192	228	550
9	ਲੁਧਿਆਣਾ	279	195	359	833
10	ਰੋਪੜ	644	89	158	891
11	ਮੁਹਾਲੀ	187	110	135	432
12	ਪਟਿਆਲਾ	451	482	272	1205
13	ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	3108	927	700	4735
14	ਸੰਗਰੂਰ	410	98	123	631
15	ਬਰਨਾਲਾ	111	64	85	260
16	ਬਠਿੰਡਾ	731	262	505	1498
17	ਮੁਕਤਸਰ	959	84	44	1087
18	ਫਰੀਦਕੋਟ	484	66	179	729
19	ਮੋਗਾ	218	68	111	397
20	ਮਾਨਸਾ	269	107	247	623
	ਕੁੱਲ	12436	4528	4925	21889

ਸਾਰਣੀ: 4.6 : ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ (ਡਰਿਪ ਅਤੇ ਸਪਰਿੰਕਲਰ)ਸਕੀਮ ਹੇਠ ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਰਕਬਾ, ਲਾਭ ਪਾਤਰ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਜਿਲ੍ਹੇਵਾਰ ਵੇਰਵਾ।

ਲੜੀ ਨੰਬਰ	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ	ਕਵਰ ਕੀਤਾ ਰਕਬਾ (ਹੈਕਟੇਅਰਾਂ ਵਿਚ)	ਲਾਭ ਪਾਤਰ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ (ਨੰਬਰ)	ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਪਿੰਡ (ਨੰਬਰ)
1	ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	130	112	101
2	ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	425	332	280
3	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	444	378	150
4	ਜਲੰਧਰ	309	267	180
5	ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ	93	86	69
6	ਕਪੂਰਥਲਾ	116	149	86
7	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	262	257	80
8	ਤਰਨਤਾਰਨ	228	227	64
9	ਲੁਧਿਆਣਾ	359	320	207
10	ਰੋਪੜ	158	127	97
11	ਮੁਹਾਲੀ	135	118	113
12	ਪਟਿਆਲਾ	272	237	213
13	ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	700	588	65
14	ਸੰਗਰੂਰ	123	114	67
15	ਬਰਨਾਲਾ	85	75	43
16	ਬਠਿੰਡਾ	505	638	190
17	ਮੁਕਤਸਰ	44	31	22
18	ਫਰੀਦਕੋਟ	179	176	55
19	ਮੋਗਾ	111	107	30
20	ਮਾਨਸਾ	247	238	45
	ਕੁੱਲ	4925	4577	2157

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਕਮ 2367.18 ਲੱਖ ਰੁਪਏ (ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ 1172.61+ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ 370.43 + ਨਾਬਾਰਡ 824.14) ਸੀ।

ਅਧਿਆਇ-5

ਅਮਲੇ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ

ਖੇਤਰੀ ਅਮਲੇ ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਮਲੇ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਿਖਲਾਈ ਕੇਂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾ, ਮੋਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾ 1965 ਵਿੱਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ 1975 ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਡਲ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਪ-ਗਰੇਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਲ 1995-96 ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਨੂੰ ਮੋਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਵਿਭਾਗੀ ਸਟਾਫ ਜਿਵੇਂ ਕਲੱਰਕਾਂ, ਸਹਾਇਕਾਂ, ਨਕਸ਼ਾ ਨਵੀਸਾਂ, ਸਰਵੇਅਰਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਪਨਿਰੀਖਕਾਂ ਆਦਿ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾ ਮੋਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਗਜਟਿਡ ਅਫਸਰ, ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਜੂਨੀਅਰ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਖਲਾਈ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਰਵੇਅਰਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਪਨਿਰੀਖਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੋਰਸ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਜਿਵੇਂ ਭੂਮੀ ਪੱਧਰ ਕਰਨਾ, ਖਾਲਾਂ ਬਣਾਉਣਾ, ਜਮੀਨ ਦੋਜ਼ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨ ਲਾਉਣਾ, ਕੰਟੂਰ ਬੰਧ, ਸੀੜੀਦਾਰ ਖੇਤ ਬਣਾਉਣਾ, ਗਲੀ ਰੈਕਲਾਮੇਸ਼ਨ, ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ, ਫੀਲਡ ਡਰੇਨੇਜ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾਂ ਆਦਿ ਕਵਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-2 ਸਿਖਲਾਈ ਕੇਂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਭਾਗੀ ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾ ਮੋਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਕੁੱਲ 139 ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ/ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਅਤੇ 702 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। 22 ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਖੇ ਵਾਟਰਸੈਡ ਮੇਨਜਮੈਂਟ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਐਨ.ਡਬਲਿਊ.ਡੀ.ਪੀ.ਆਰ.ਏ ਤੇ ਆਈ.ਡਬਲਿਊ.ਡੀ.ਪੀ. ਸਕੀਮਾਂ ਸਬੰਧੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। 4 ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿਖੇ $5^{1/2}$ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। 17 ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਕਪੈਸਟੀ ਬਿਲਡਿੰਗ, ਸੋਫਟ ਸਕਿਲ, ਸਰਵਿਸ ਕਵਾਲਿਟੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਦਿ ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। 19 ਸਰਵੇਅਰਾਂ/ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਪਨਿਰੀਖਕਾਂ ਨੇ ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। 54 ਨਕਸ਼ਾ ਨਵੀਸਾਂ/ ਜੂਨੀਅਰ ਨਕਸ਼ਾ ਨਵੀਸਾਂ, ਸਰਵੇਅਰਾਂ/ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਪਨਿਰੀਖਕਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-2 ਭੂਮੀ ਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਇੰਜੀਨੀਰਿੰਗ ਸਰਵੇ, ਡਿਜਾਇਨਿੰਗ, ਪਲੈਨਿੰਗ ਅਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਸਬੰਧੀ ਰਿਫਰੈਂਸਰ ਕੋਰਸਾਂ ਹੇਠ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। 20 ਕਲੱਰਕਾਂ/ਜੂਨੀਅਰ ਸਹਾਇਕਾਂ/ਸੀਨੀਅਰ ਸਹਾਇਕਾਂ ਨੇ ਸਿਵਲ ਸਰਵਿਸਿਜ ਰੂਲਜ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਰਿਫਰੈਂਸਰ ਕੋਰਸ ਹੇਠ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। 3 ਸਰਵੇਅਰਾਂ/ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਪਨਿਰੀਖਕਾਂ ਨੇ ਆਈ. ਡਬਲਿਊ.ਡੀ.ਪੀ. ਸਕੀਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ, ਨੇਸ਼ਨਲ ਵਾਟਰਸੈਡ ਡਿਵਲਪਮੈਂਟ ਫਾਰ ਰੈਨਫੇਡ ਏਰੀਆ (ਐਨ.ਡਬਲਿਊ.ਡੀ.ਪੀ.ਆਰ.ਏ) ਅਤੇ ਇੰਟਗਰੇਟਡ ਵੈਸਡ-ਲੈਡ ਡਿਵਲਪਮੈਂਟ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ (ਆਈ.ਡਬਲਿਊ.ਡੀ.ਪੀ.) ਸਕੀਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸਾਨ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਕੈਂਪ ਲਗਾਏ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 702 ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ

ਅਧਿਆਇ-6

ਭੂਮੀ ਸਰਵੇਖਣ

ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਪਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣਕ ਗੁਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜਲ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਾਦਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਗਿਆਨਕੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਭੂਮੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੀ ਯੋਗ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਯੋਗ ਕਰੋਪਿੰਗ ਪੈਟਰਨ ਅਪਨਾਉਣ, ਉਚਿੱਤ ਭੋ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਜਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਲਈ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

ਇਸ ਸਕੀਮ ਦਾ ਮੰਤਵ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਵਿਚ ਭੋ ਵਰਤੋਂ ਸਰਵੇ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਗਿਆਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮੁਲਅੰਕਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹਰੇਕ ਟੁੱਕੜੇ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸਮੱਸਿਆ ਵਾਲੇ ਰਕਬੇ ਅਤੇ ਕਮਾਂਡ ਏਰੀਏ ਦੇ ਸਰਵੇ ਵੱਲ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਜਰੇ, ਟੋਪੋਸ਼ੀਟਾਂ, ਹਵਾਈ ਫੋਟੋਗਰਾਫੀ ਅਤੇ ਅਮੇਜਰੀ ਵਰਤ ਕੇ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਰਕਬਿਆਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੱਦ, ਰਕਬਾ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਸਹਿਤ ਨਕਸ਼ੇ ਤੇ ਦਰਸਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਭੂਮੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਪਾਅ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਸਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਲ 2010-11 ਦੌਰਾਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭੂਮੀ ਸੰਭਾਲ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਕੁੱਲ 1,26,000 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬੇ ਦਾ ਵਿਭਾਗ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਕੀਮਾਂ ਦੀ ਵਿਊਤਬੰਦੀ ਲਈ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿੱਚ ਪੈਦੇ ਨਵਾਂਸਹਿਰ ਅਤੇ ਸੜੋਆ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ 44406 ਹੈਕਟੇਅਰ, ਐੜ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ 23046 ਹੈਕਟੇਅਰ, ਬੰਗਾ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ 26077 ਹੈਕਟੇਅਰ ਅਤੇ ਬਲਾਚੋਰ ਬਲਾਕ ਵਿੱਚ 32471 ਹੈਕਟੇਅਰ ਦਾ ਮਾਇਕਰੋ ਨਿਊਟਰੈਂਟ/ ਫਰਟਿਲਟੀ ਸਟੇਟਸ ਅਤੇ ਸੈਪਲਿੰਗ ਲਈ ਸੈਮੀ ਡਿਟੇਲ ਭੋ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਭੂਮੀ ਰੱਖਿਆ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਫਾਰਸ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਅਧਿਆਇ-7

ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨ

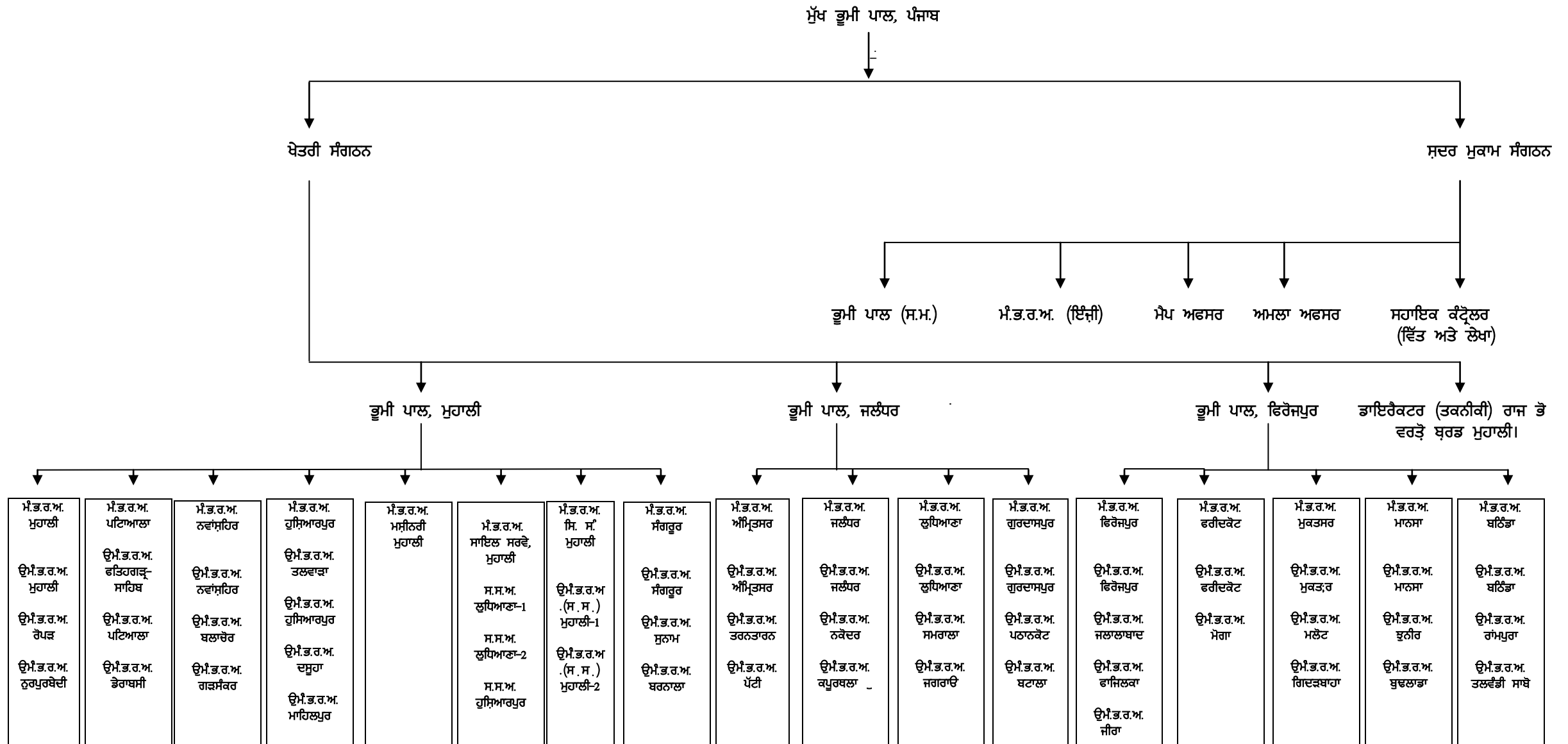
ਭੂਮੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਜਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਰਜ ਰਾਜ ਬਜਟ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਫੰਡਾਂ ਤੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਨ ਪਲੈਨ ਸਕੀਮਾਂ ਹੇਠ ਤਨਖਾਹਾਂ ਅਤੇ ਅਮਲੇ ਦੀਆਂ ਅਚੇਤ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਫੰਡ ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪਲਾਨ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮਾਂ ਹੇਠ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਫੰਡ ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁੱਝ ਫੰਡ ਹੋਰ ਏਜੰਸੀਆਂ/ਵਿਭਾਗਾਂ ਜਿਵੇਂ ਲਾਈਨ ਵਿਭਾਗ, ਜ਼ਿਲਾ ਦਿਹਾਤੀ ਵਿਕਾਸ ਏਜੰਸੀਆਂ, ਸਾਇੰਸ ਅਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਭਾਗ ਤੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵੱਖ ਵੱਖ ਨੌਨ ਪਲੈਨ, ਰਾਜ ਪਲੈਨ, ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ ਸਕੀਮਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਏਜੰਸੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਫੰਡਾਂ ਹੇਠ ਪਿਛਲੇ 3 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਖਰਚੇ ਦੀਆਂ ਫਿਗਰਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਵਿਵਰਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ :-

(ਰੁਪਏ)

ਲੜੀ ਨੰ:	ਮੱਦ	2008-09	2009-10	2010-11
ੳ	ਨਾਨ ਪਲੈਨ	329330695	354288668	383357457
ਅ	ਪਲਾਨ			
(i)	ਰਾਜ ਪਲਾਨ	117652950	93539000	147904000
(ii)	ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਯੋਜਿਤ	112609006	95130000	175089000
	ਕੁੱਲ ਪਲਾਨ (i + ii)	200278257	230261956	188669000
ੲ	ਕੁੱਲ (ੳ + ਅ)	559592651	542957668	706350457
ਸ	ਹੋਰ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦਿਹਾਤੀ ਵਿਕਾਸ ਬੋਰਡ, ਸਾਇੰਸ ਅਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਭਾਗ ਡੀ.ਆਰ.ਡੀ.ਏ./ਡੀ.ਸੀ. ਫੰਡਜ਼ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕ੍ਰਿਸੀ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਬਾਰਵਾ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ	114792000	142689000	280208000
	ਕੁੱਲ ਜੋੜ (ੲ + ਸ)	674384651	685646668	986558457

ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਢਾਂਚਾ

ਮੰ.ਤ.ਰ.ਅ.: ਮੰਡਲ ਭੂਮੀ ਰਖਿਆ ਅਫਸਰ
 ਉਮੰ.ਤ.ਰ.ਅ.: ਉਪ-ਮੰਡਲ ਭੂਮੀ ਰਖਿਆ ਅਫਸਰ
 ਸ.ਸ.ਅ.: ਸਾਇਲ ਸਰਵੇ ਅਫਸਰ
 ਸਿ.ਸੀ.: ਸਿਖਲਾਈ ਸੰਸਥਾ

ਅਨੁਲੱਗ- ਅ

ਸਾਲ 2008-09, 2009-10 ਅਤੇ 2010-11 ਦੀਆਂ ਸਲਾਨਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿਵਰਣ

ਲੜੀ ਨੰ :	ਕੰਮ ਦੀ ਮੱਦ	ਯੂਨਿਟ	2008-09	2009-10	2010-11
1	ਮਾਇਕਰੋ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ (ਡਰਿੱਪ ਇਰੀਗੇਸ਼ਨ)	ਹੈਕਟੇਅਰ	3209	4528	4925
2	ਜਲ ਵਰਤੋਂ ਕਾਰਜ (ਵਾਟਰ ਹਾਰਵੈਸਟਿੰਗ, ਪ੍ਰੀਮੀਅਲ ਫਲੋਅ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਲਿਫਟ ਸਿੰਚਾਈ ਸਕੀਮਾਂ)	ਹੈਕਟੇਅਰ	10845	5464	7520
3	ਜ਼ਮੀਨਦੋਜ ਪਾਣੀਪ ਲਾਈਨ	ਮੀਟਰ	187783	128691	177293
4	ਵਾਟਰਸ਼ੈਡ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੰਮ	ਹੈਕਟੇਅਰ	6554	2178	5388
5	ਭੂਮੀ ਪੱਧਰ /ਰਿਵਾਈਨ ਰੈਕਲਾਮੇਸ਼ਨ/ ਬੰਜਰ ਭੋ ਵਿਕਾਸ	ਹੈਕਟੇਅਰ	4892	8146	6161
6	ਸਾਇਲ ਸਰਵੇ ਕੰਮ	ਹੈਕਟੇਅਰ	256222	156778	126000
7	ਬੁਲਡੋਜਰ/ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ	ਘੰਟੇ	7036	5783	9911